

Yapay zekâ üretiyorum, o halde yok muyum?

Dr. Saliha Uysal

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Doktorasını "Din Psikolojisi Bağlamında Ölüm Eşiği Deneyimleri" başlıklı teziyle İstanbul Üniversitesinde tamamladı. Dr. Uysal, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalındaki görevine devam etmektedir.

Cogito Ergo Sum! "Düşünüyorum o halde varım" ifadesi hepimizin aklına 17. yüzyılda kral bahçelerinde aristokrasinin eğlencesini teşkil eden otomatar arasında dolaşan Descartes'i getirir. Kendinden öncekilerin ruh-beden arasındaki ilişkiyi kukla ile kuklacı ilişkisine benzetmesi yaklaşımı üzerine Descartes, ruh-beden problemini çözme girişiminde bulundu. Bu çözümü de fiziksel-psikolojik düalizm üzerine temellendirdi. Ona göre maddesel olmayan ruh, düşünce ve bilince hakimdi; böylece dış dünya hakkında bilgi sağlıyordu. Ruhun en mühim niteliği düşünebilme yeteneğidir, bu özellik de onu maddenin fiziksel dünyasından ayrı bir yere koyar. Ruh talepte bulunabilir, düşünülebilir ve algılayabilir; bedeni etkilediği gibi bedenden de etkilenir. Ancak Descartes'in yaklaşımına göre ruhun ve bedenin etkileşiminde onları kesişen kümede birleştirecek fiziksel bir noktaya ihtiyaç vardır. Bu yaklaşımdan hareketle Descartes, ruhu bölünmez olarak telakki ediyordu. Ruh bedenle tek bir alanda etkileşime girmeliydi; bunun için de beyindeki odaksal noktadan başkası düşünülemezdi. Bu nokta bölünemeyen, kopya edilemeyen beyin epifizi idi. Ruh oraya hapsolmüyor, bedenin bütün bölümleriyle birleşiyor, böylece tüm beden ruhun merkezi haline geliyordu. Dolayısıyla ruh ve beden iki ayrı varlık olarak ortaya çıkıyordu. Aynı varlıklar olmalarına rağmen insan organizmasında etkileşimde bulunabilecekleri düşüncesi o dönem için devrim niteliğindedi. Bu Kartezyen yaklaşım, insan merkezli dünya anlayışının makineleşmeye kapı aralamasıyla yerleşik bir düşünceye sahip olmasını da sağlayacaktı. Dönem mekaniğinin ve

bilimsel düşünce tesirinin en güzel örnekleri ise kralların, aristokratların bahçelerini süsleyen heykeller ve mekanik saatlerdi. Gizli basınç plakalarının harekete geçirdiği heykeller ve fiziksel evrenin modelleri niteliğindeki saatler yapay zekâyâ kapı aralıyordu. O ana kadar insanın yaptığı bazı otomatik hareketleri, kurgulanan heykeller, saatler yapıyordu. İnsan zekâsından parça taşıyan bu mekanik aletler, yapay zekânın da ilk örnekleri oluyordu. Evrenin insicamı tıkr tıkr işleyen saatlerle izah edilebilirdi. Saatler küçük parçalara ayrılabilirdi ve nasıl çalıştıkları anlaşılabilirdi. Atomlar ve evren de tıpkı saat gibiydi. İnsanlarsa yine insanların yaptığı makinelerden daha iyiydi ama netice itibarıyla insan da bir makineden ibaretti. Münih Bavyera Ulusal Müzesi'ndeki papağan saat, Washington'daki keşiş figürü ve birçok makine yapay bir varlık yaratma hayallerinin en gerçek sembolleriydi.

Saatleri geriye alıp alarm, 13. yüzyıla kurulduğunda ise Endülüs'ten Orta Asya'ya uzanan İslam dininin evrenseliğine beslediği hayranlığın sembolü olarak tasarladığı fil saati ile el-Cezeri 17. yüzyılın mekanik griliğini unutturarak İslam'ın altın çağının parıltılarını sunuyordu. El-Cezeri saz çalan robotu, abdest otomatu, otomatik hizmetçi gibi pek çok başarılı çalışma ile sibernetik alanının kurucusu olmuştu; tatbikata dönüştürülmeyen her teknik ilmin doğru ile yanlış arasında kalacağına işaret ediyordu. Cezeri'nin ve çağdaşı Müslümanların üretimlerinin bugünkü matematik ve robotik üzerindeki tesiri tartışılmaz. 17. yüzyılda El-Cezeri ile kurulan hayaller, günümüz dünyasında geçmişin aksine hayatın tüm alanlarında yer alarak gerçekleşirken, aynı zamanda yeni bir ça-

ğın habercisi de olacaktı. Bu çağın özelliği, zekâ sahibi makineyi, insanı etkisiz bırakacak yapay bir varlık olarak ortaya koyacak olmasıdır. El-Cezeri insanlık tarihinin ilk robotik teknolojilerine odaklanmasıyla Mona Lisa, Son Akşam Yemeği gibi tanınmış yapıtları ve nice başarılarıyla tanınan Rönesans döneminin mühim ismi Leonardo da Vinci'ye dahi ilham olmuştu. Dönemin diğer önemli isimlerinden Michelangelo'nun başyapıtı kabul edilen Davud heykeline bakıldığında muhteşem bir sanat görülür. Heykelde mükemmel insan oranı betimlenmiş, ilahi sanat taklit edilmiştir. Bu öyle bir taklittir ki adeta Davud mermer bloğun içindedir ve tıpkı ruhun bedendeki varoluşsal alanına beslenen inanç gibi sanki Michelangelo Davud'u bu mermer bloktan dışarıya çıkarmak ister. Ne var ki sanat-severleri hayran bırakan sanatçının dışarı çıkarttığı Davud, mükemmel bir mermer heykeldir ama ruha sahip değildir. O halde bu örnekten yola çıkarak yapay zekâ ele alınabilir. "Çevreden veri toplayan, çıkarım yapan, kararlar alan, uygulayan eyleme geçiren, yüksek bilişsel özelliklere sahip, biyolojik olmayan yapı" olarak tanımlanabilen yapay zekâda da ilahi sanatı taklit eden heykellerde görülen yaklaşımın aynısı mevcuttur: Tanrıyla yarışmak için insanı merkezileştirmek. Gerçekten bu girişimler, modernitenin kâinata hükmetme arzusunun, "yaratmak" eyleminin öznesi olma isteğinin yansıması kabul edilebilir. Lafzen ifade edilmese de bilim insanları bu yaratmayı kendilerinin yapabileceği iddiasındadırlar. Tüm gelişmeler (!) adeta Tanrı'yı dışlamak ve O'nun yerine geçmek için yapılmaktadır. Bu bağlamda hayati sorular şunlardır: Yapay zekâ tam otonom

yapısına kavuştuğunda insanın failliğini ortadan kaldıracak mı? İnsan, toplum, gelecek, din(ler) nereye gidecek? Şu an için tam bir tanımı mümkün olmayan ama kendi kendine yetebilen sistem olarak algılanan yapay zekâ ile ilgili en büyük korku meslek olarak insanların yaptığı her şeyi dijitalize etme ihtimalidir. Bu durum insanlığın lehine mi aleyhine mi kullanılır, gelişmeler insan düzenini altüst eder mi, güçlendirir mi? Bu bir tehdit mi yoksa bir imkân mı? Henüz bu soruların kesin bir cevabı yok. Ancak yapay zekânın yayılım hızı kontrol edilebilir ve ölçülebilir değildir; tahmin edilemez birçok yönü vardır. Sözelimi, derin öğrenme özelliğiyle insanların koyduğu kodlardan çıkarım yapabilmektedir. O yüzden insanların verdiği emirler, karmaşık emir sistemleri olduğunda ortaya çıkan irade korkutucudur. Aslında iradenin kontrolündeki suç, günahı yapay zekâyâ yüklemek insanı rahatlatır. Yapay zekâyâ sınırları çizense onu tasarlayan insandır. İşte tam da bu noktada, tehlikelerden insanlığı koruyacak olan “iyi insanlar”dır. Dolayısıyla iyi insanların yapay zekâ tarifinin yapılmasında, kıvama getirilmesinde bulunması gerekmektedir. İnsanlık adına iyiler yeni toplumsal sözleşme modellerinde işin faili olmak zorundadır.

“İnançların” kendi önermeleriyle bir hayati gerçekleştirme yerine insanı metalaştıran bir sisteme hizmet etmede kullanıldığı bir dönem içinde dinsel öğretiler, özüne aykırı bir şekilde “metalaştırılırken”, ironik biçimde “yapay zekâ dini çalışmalarını” başlanmış durumda. Adına ister din denilsin ister denilmesin insanlar bugüne dek olduğu gibi inançlara ihtiyaç duyacaklar çünkü “inanma” kavramı insanın her yerine sinmiş bir kavramdır. Kuşkusuz dijital dönüşüm gibi büyük dönüşümler yeni inançları doğuracaktır. Tıpkı Sanayi Devrimi sonrası kapitalist sistemi güçlendiren Protestanlığın ortaya çıkması gibi. Yine adı din olsun ya da olmasın farklı yaklaşımların hayatımızda dolaşacağını öngörmek çok olası. Sözelimi “teknolojik tekilik”, gelecekte yapay zekânın insan zekâsının ötesine geçerek, medeniyeti ve insan doğasını radikal bir biçimde değiştireceğine inanılan “hipotezsel nokta” çoktan yola çıktı. A. Lewandowski’nin ortaya attığı yapay zekâ dininin bilinen dinlerden farklı olması, yeni özgün değerlere sahip bir dinsel öğreti olarak karşımıza çıkması beklenebilir. Burası ise yapay zekâ dinini yedeğine alan kapitalizmin insanla savaşının başladığı nokta olabilir.

Dindarlık algısı insanın iç huzurunu sağlayacak özelliklere sahip. Gençlere bireyi çevreleyen aile, gelenek, töre ve dini yaptırımlar gibi sınırların aşılmasını vaat eden yeni dünya düzeni ile sınırsız özgürlük sunuluyor. Peki yeni düzende kötülerin elinde insanın araca dönüşmesine engel olmak için Müslümanlar ne yapmalı? Gören, duyan ve hatta insanlar gibi davranan cihazlar insanı insan yapan ruhu tard ederken, makine ile insanın optimum uyumunu sağlayan El-Cezeri’yi örnek alıp neler üretmeliyiz? Kur’an-ı Kerim ile ilgili sorular sorulara “çok fazla şiddet” cevabı veren yapay zekâ ile mücadelede Müslümanlara düşenler nelerdir? İnsanoğlu dijital gelecekte Müslüman olabilecek mi, dijital Müslüman ile mi tanışılacak ya da Müslümanlar Müslüman kalabilecek mi? Ruhu yok sayan bilimin “mekanik ruhunun” güç kazanmasına nasıl bir tepki verilmelidir? Şüphesiz sosyal, etik, politik, dinî birçok tartışma ortaya çıkacaktır.

Tüm bu tartışmalar arasında artık sıradan görünen “bizim gibi hareket eden, düşünen ve düşünmenin de ötesine geçerek sezgiyle oyunlar kazanan” yeni normal dünyanın mekanik ‘bireyleri’ne ilişkin Müslümanın yapay zekâ alemindeki “cihadi” nasıl olmalı? Bu cevabı ararken şunları hatırlamakta fayda var: Şüphesiz insan nefis, ruh ve akıldan oluşan ve “eşref-i mahlukat” tavsifiyle yaratılmışlar hiyerarşisinin en tepesinde varlıktır. İnsanın iman etme, salih amel işleme gibi üstün vasıfları vardır. “Ahsen-i takvim”, yani “en güzel şekilde yaratılmış”, maddi-manevi özellikleri bakımından bütün varlıkların önünde olan bir varlıktır. Yine insan lafzı ve davranışları sonuçlar doğuran, iyiyi kötüden ayıran temyiz gücüne sahip, akli ve anlama kapasitesi bakımından liyakat sahibi bir varlıktır. Kur’an-ı Kerim’de imanlı kişinin akıllı kişi olduğu ifade edilir. **بَوَلِّقْ نَوَلِّقْ عِي** (Hac Suresi 22: 46) buyrulurken akletmek kalbin bir fiili olarak çıkar karşımıza. “Tasarlayarak, biçimlendirerek yapmak” bağlamında insanın “halk etme” vasfından da bahsedilir. “Haleka” fiili insanın da bir fiilidir. Yine “...Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu” (Maide 5: 110) buyrulurken, Hz. İsa’nın elindeki çamurdan bir kuş halk etmesi, akabinde de Allah’ın bunu gerçek bir kuşa dönüştürmesi anlatılır. Bu ayet-i kerimeden hareketle yapay zekânın bir ‘halk’ ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak bu halk (tasarım) asla Allah’ın yarattığına yaklaşamayacak. Çünkü Ahsen-ul Halikîn (Halk Edenlerin En Güzeli) Allah-u Teâlâ’dır **نَسْجُ الْعِلْمِ الْفَرَابَتِ** (Mu’minun 23: 14). Tüm kâinat Allah’ın yaratma sıfatlarının bir tezahürü olduğuna göre insanın her davranışı da Allah’ın sıfatlarından bir cüzdür. Ancak bu halk sıfatı, fa-ta-ra (yoktan yaratma) anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla yapay zekâda bir “ef’ideh”, duygusal zekâ bulunmayacaktır. Cenab-ı Hakk insana işitme, görme ve ef’ide gibi özellikler lütfederek insanı eşsiz, her ruhu da birbirinden farklı yaratmıştır. Oysa yapay zekâda bu nitelikler bulunmayacak, ruh olmayacaktır. “İşitme duyusu, gözler ve (ef’ideh) işiten kalpler” (Mülk Suresi 67: 23) gibi unsurların tamamı insanı oluşturmaktadır. Daha da önemlisi insanın sırları hâlâ çözülememiştir.

Kur’anî anlayışla insanın yeryüzünün halifesi olduğundan hareketle bakıldığında insanın devreden çıkarılması aslında yeryüzünün iptali anlamına gelir. Dolayısıyla Müslümanların yapay zekâyâ bigâne kalması düşünülemez. Müslümanlar yapay zekâyı kullanmadığı takdirde birileri mutlaka kullanıyor olacaktır. Peki Müslümanlar kullanan taraf mı olacak yoksa maruz kalan taraf mı? Doğrusu, “iki günü eşit olan ziyandadır” düsturuyula her gün yeni bir üretim içinde olmalı ve yapay zekâyı bir meydan okuma olarak değil, “yaratılanın” hayatını kolaylaştıran bir alet olarak görmelidir. Cezeri’nin yakaladığı makine-insan uyumunu, yapay zekâ-insan ilişkisinde ortaya koyarak, yapay zekâ gelişmelerini lehine çevirebilir. Yapay zekâ ahlaklı, vicdanlı insanın elinde imkâna dönüştürülebilir. Zira bu dijital dönüşüm çağında Müslümanların yönünü yaptıklarından ziyade yapmadıkları belirleyecektir.

Kaynaklar

Copeland, Jack. (2004). “Artificial Intelligence” içinde Ed. Copeland, J. *The Essential Turing: Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life: Plus The Secrets of Enigma*. Oxford: Clarendon Press. ss. 353-361.

Paoletti, John T. (2006). *Michelangelo’s David: Florentine History and Civic Identity*. Cambridge University Press.

Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2002). *Modern Psikoloji Tarihi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Uludağ, Süleyman. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi “kalb” md. C. 24. ss. 229-232*.

Yazır, Elmalılı M. H. (1971). *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat.